

WILLIAM DALRYMPLE

Ένα βιβλίο-σταθμός της σύγχρονης ταξιδιωτικής λογοτεχνίας

Observer

ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗ ΣΚΙΑ
ΤΟΥ
ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΡΤΗΣ.....	10-11
ΜΕΡΟΣ Ι: ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ	13
ΜΟΝΗ ΙΒΗΡΩΝ, ΑΘΩΣ, ΕΛΛΑΔΑ	
29 ΙΟΥΝΙΟΥ 1994, ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ.....	15
ΜΕΡΟΣ ΙΙ: ΤΟΥΡΚΙΑ	41
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΠΕΡΑ ΠΑΛΛΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, ΤΟΥΡΚΙΑ, 10 ΙΟΥΛΙΟΥ 1994.....	43
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 17 ΙΟΥΛΙΟΥ.....	49
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 20 ΙΟΥΛΙΟΥ.....	56
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 28 ΙΟΥΛΙΟΥ.....	69
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 1 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	73
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 3 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	77
ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΛΕΩΦΟΡΕΙΟ ΑΠΟ ΑΓΚΥΡΑ ΓΙΑ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ, 6/7 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	79
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΜΠΟΥΓΙΟΥΚ ΑΝΤΑΚΙΑ, ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ, 11 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	81
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΤΟΥΡΜΠΑΝ, ΟΥΡΦΑ, 12 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ	97
ΣΤΑΘΜΟΣ ΛΕΩΦΟΡΕΙΩΝ ΟΥΡΦΑ, ΜΕΣΗΜΕΡΙ, 15 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ... ..	108
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΚΑΡΑΒΑΝΣΑΡΑΪ, ΝΤΙΑΡΜΠΑΚΙΡ, 16 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ .	116
ΜΟΝΗ ΜΑΡ ΓΚΑΜΠΡΙΕΛ, ΤΟΥΡ ΑΜΠΙΝΤΙΝ, 18 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ	129
ΜΟΝΗ ΜΑΡ ΓΚΑΜΠΡΙΕΛ, 23 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	146
ΜΟΝΗ ΜΑΡ ΓΚΑΜΠΡΙΕΛ, 24 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	166
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΚΛΙΦ, ΧΑΣΑΚΕ, ΣΥΡΙΑ, 26 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....	178

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ: ΣΥΡΙΑ	187
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΜΠΑΡΟΝ, ΧΑΛΕΠΙ, ΣΥΡΙΑ, 28 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1994	189
ΧΑΛΕΠΙ, 2 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	207
ΧΑΛΕΠΙ, 4 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	221
ΧΑΛΕΠΙ, 5 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	226
ΧΑΛΕΠΙ, 9 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	242
ΜΟΝΗ ΣΕΪΔΑΝΑΓΙΑΣ, 11 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	251
ΜΕΡΟΣ ΙV: ΛΙΒΑΝΟΣ	273
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΚΑΒΑΛΙΕ, ΒΗΡΥΤΟΣ, ΛΙΒΑΝΟΣ, 23 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1994	275
ΒΗΡΥΤΟΣ, 28 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	297
ΒΗΡΥΤΟΣ, 30 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ	312
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΣΜΠΑΑΤ, ΜΠΣΑΡΙ, ΒΟΡΕΙΟΣ ΛΙΒΑΝΟΣ, 4 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ	334
ΜΠΣΑΡΙ, 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ	347
ΜΠΣΑΡΙ, 9 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ	356
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΚΑΒΑΛΙΕ, ΒΗΡΥΤΟΣ, 17 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ	369
ΜΕΡΟΣ V: ΑΓΙΟΙ ΤΟΠΟΙ	391
ΛΑΥΡΑ ΑΓΙΟΥ ΣΑΒΒΑ, ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΙΣΡΑΗΛΙΝΟΥΣ ΔΥΤΙΚΗ ΟΧΘΗ, 24 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1994	393
ΛΑΥΡΑ ΑΓΙΟΥ ΣΑΒΒΑ, 28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ	418
ΛΑΥΡΑ ΑΓΙΟΥ ΣΑΒΒΑ, 1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	429
ΟΔΟΣ ΑΡΑΡΑΤ, ΑΡΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ, ΠΑΛΙΑ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ, 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	434
ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ, 10 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	449
ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ, 14 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	476
ΑΙΤΛΙΚΑΝΙΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ, ΝΑΖΑΡΕΤ, 20 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	499
ΝΑΖΑΡΕΤ, 22 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	510

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ VI: ΑΙΓΥΠΤΟΣ	525
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΜΕΤΡΟΠΟΛ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ, 1 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1994	527
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 5 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	537
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, 6 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	543
ΚΟΠΤΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ, 10 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	554
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, 11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	572
ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, 13 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	577
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΟΥΙΝΔΣΟΡ, ΚΑΪΡΟ, 15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	593
ΚΑΪΡΟ, 16 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	602
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΚΑΖΑΜΠΛΑΝΚΑ, ΑΣΙΟΥΤ, 18 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	611
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΟΑΣΗ, ΧΑΡΓΚΑ, 20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	626
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	638
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	641

ΜΟΝΗ ΙΒΗΡΩΝ, ΑΘΩΣ, ΕΛΛΑΔΑ

29 ΙΟΥΝΙΟΥ 1994, ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ

Το κελί μου είναι λιτό και ασκητικό. Έχει λευκούς τοίχους και πλακόστρωτο πάτωμα. Μόλις δύο έπιπλα σπάνε την αυστηρότητα της γύμνιας του: σε μια γωνιά βρίσκεται ένα γραφείο από ξύλο ελιάς, στην άλλη ένας σιδερένιος σκελετός κρεβατιού. Ο τελευταίος καλύπτεται από ένα και μόνο λευκό σεντόνι, κολληρισμένο και άκαμπτο σαν καλύπτρα καθολικής μοναχής.

Από το ανοιχτό παράθυρο διακρίνω μια σειρά από μαύρα ράσα: είναι οι καλόγεροι που δουλεύουν στον λαχανόκηπο, η μοναστική εκδοχή των φυλακισμένων που εργάζονται σε καταναγκαστικά έργα, ποτίζοντας τα λάχανα πριν δύσει ο ήλιος και το ξύλινο σήμαντρο τους καλέσει για το απόδειπνο. Πέρα από τον κήπο υπάρχει ένα αμπέλι που διαγράφεται με φόντο την άγρια μαύρη πυραμίδα του Αγίου Όρους.

Τα πάντα είναι ήσυχα τώρα, με εξαίρεση τον απόμακρο ήχο των κυμάτων που σκάνε στην αποβάθρα, και την αχνή ηχώ και το κροτάλισμα των μεταλλικών σκευών στις κουζίνες της μονής. Η ησυχία και η σοβαρότητα του τόπου δεν βοηθούν ακριβώς στο να σου φτιάξουν τη διάθεση, όμως δύσκολα βρίσκεις καταλληλότερο μέρος για να βάλεις σε τάξη τις σκέψεις σου. Δεν υπάρχουν περισπασμοί, και η μοναστική σιωπή επιβάλλει μια δική της, μια εύθραυστη διαύγεια.

Είναι εννιά το βράδυ. Έχει φτάσει πια η ώρα να συγκεντρωθώ: να γράψω, όσο το δυνατόν πιο απλά, τι ήταν εκείνο που με οδήγησε εδώ, τι έχω δει και τι ελπίζω να καταφέρω μέσα στους επόμενους μήνες.

Τα βιβλία που συμβουλευόμαι είναι απλωμένα στη σειρά στο πάτωμα· τα σημειωματάρια που περιέχουν τις σημειώσεις μου από τις βιβλιοθήκες είναι ανοιχτά. Φάκελοι γεμάτοι με φωτοτυπημένα άρθρα σχηματίζουν μια στοίβα κάτω από το παράθυρο· τα μολύβια μου είναι ξυσμένα και τοποθετημένα σε ένα ποτήρι, με τις μύτες προς τα πάνω. Για κάθε ενδεχόμενο, έχω ένα σπιρτόκουτο δίπλα στη λάμπα θυέλλης· η γεννήτρια της μονής σταματάει να λειτουργεί μετά το απόδειπνο, και αν είναι να γράψω απόψε, θα χρειαστεί να το κάνω με το κίτρινο φως της φλόγας της.

Ανοιχτή στο γραφείο είναι η έκδοση τσέπης της μετάφρασης του *Λειμωναρίου του παλαιού* του Ιωάννη Μόσχου, του παράδοξου μικρού βιβλίου που με οδήγησε αρχικά σε αυτή τη μονή, και το πρωτότυπο χειρόγραφο του που είδα πρώτη φορά κάτι λιγότερο από μία ώρα πριν. Θεού θέλοντος, ο Ιωάννης Μόσχος θα με οδηγήσει ανατολικότερα, στην Κωνσταντινούπολη και στην Ανατολία, και στη συνέχεια νότια, στον Νείλο, και αποκεί, αν είναι ακόμη εφικτό, στη Μεγάλη Όαση της Χάργκα, το πάλαι ποτέ νότιο σύνορο του Βυζαντίου.

Σήμερα το πρωί, έξι μέρες αφότου εγκατέλειψα την υγρασία του θλιβερού σκοτεινού Ιουνίου, επιβιβάστηκα στο πλοίο από την Ουρανούπολη, την Πύλη του Ουρανού, και προχωρήσαμε κατά μήκος της χερσονήσου με προορισμό το Άγιο Όρος.

Συναντήσαμε μία ψαρόβαρκα με μοναχούς, κυκλωμένη από ένα φωτοστέφανο γλάρων. Απέναντί μου, τρεις μεγαλόσωμοι μοναχοί με φαρδιά ράσα κάθονταν και έπιναν τον καπουτσίνο τους κάτω από ένα εικόνισμα της Παναγίας· στα γκρίζα μουστάκια τους είχε σχηματιστεί μια αχνή γραμμή από το αφρόγαλα. Πίσω τους, μέσα από το φινιστρίνι, μπορούσες να διακρίνεις το πρώτο από τα αθωνίτικα μοναστήρια να υψώνεται πάνω από

τους αμμουδερούς κόλπους, στεφανώνοντας τους πρόποδες του βουνού. Πρόκειται για τεράστια συγκροτήματα κτισμάτων, γκρίζα φρούρια σε μέγεθος μικρών ιταλικών ορεινών πόλεων, με ξύλινα σκαλιστά μπαλκόνια που αιωρούνται κάτω από θολωτούς τρούλους και ογκώδη μεσαιωνικά αντερείσματα.

Τα θεμέλια του πρώτου αθωνίτικου μοναστηριού τα έθεσε τον ένατο αιώνα ο άγιος Ευθύμιος από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος απαρνήθηκε τα εγκόσμια σε ηλικία δεκαοκτώ ετών, άρχισε να κινείται στα τέσσερα και τρεφόταν με χόρτα· αργότερα έγινε στυλίτης και επέπληττε τους εν Χριστώ αδελφούς του από την κορφή ενός στύλου. Περίπου διακόσια χρόνια αργότερα –όταν πα η φήμη του αγίου Ευθυμίου είχε οδηγήσει στο να δημιουργηθούν πολλές μονές και σκήτες γύρω από τα αρχικά θεμέλια–, στα αυτιά του αυτοκράτορα του Βυζαντίου έφτασε η φήμη ότι οι καλόγεροι συνήθιζαν να διαφθείρουν τις κόρες των βοσκών που ανέβαιναν στο βουνό για να πουλήσουν γάλα και μαλλί. Εξέδωσε ένα διάταγμα που απαγόρευε σε όλα τα πλάσματα θηλικού γένους –γυναίκες, αγελάδες, φοράδες ή σκυλιά– να πατάνε το πόδι τους εντός των ορίων του Όρους.

Σήμερα από τον κανόνα εξαιρούνται μόνο οι γάτες, ενώ λέγεται ότι τον Μεσαίωνα η ίδια η Παναγία δεν επέτρεψε την είσοδο σε δύο αυτοκράτειρες του Βυζαντίου. Ωστόσο, πριν από 140 χρόνια, το 1857, η Παρθένος φάνηκε αρκετά ελαστική, επιτρέποντας σε μία μακρινή θεία μου από τη βικτωριανή εποχή, τη Βιρτζίνια Σόμερς, να περάσει δύο μήνες σε μια σκηνή στο Άγιο Όρος, μαζί με τον σύζυγό της και τον αμφιλεγόμενο προραφαλίτη καλλιτέχνη Κουτς Λίντσεϊ. Από εκείνη την επίσκεψη έχει διασωθεί μια επιστολή της Βιρτζίνια, όπου περιγράφει ότι οι μοναχοί την είχαν οδηγήσει στους κήπους της μονής και επέμεναν να δοκιμάσει τους καρπούς από κάθε δέντρο που συναντούσαν· αναφέρει ότι δοκίμασε ρόδι, κίτρο και ροδάκινο. Πρόκειται

για τη μόνη καταγεγραμμένη περίπτωση γυναίκας που έγινε δεκτή στο Όρος στη χιλιόχρονη ιστορία του Άθω και σίγουρα αποτελεί το μόνο αρχείο ενός κατά τα φαινόμενα εξαιρετικά ανιέρου αθωνικού ménage-à-trois.

Με εξαίρεση αυτή τη μοναδική παρέκκλιση, το Άγιο Όρος παραμένει μία αυτοδιοικούμενη μοναστική πολιτεία αφιερωμένη στην προσευχή, στην αγνότητα και στην ανόθευτη, άσπιλη ορθοδοξία. Στη Σύνοδο της Φλωρεντίας, το 1439, οι αθωνίτες μοναχοί ήταν εκείνοι που αρνήθηκαν την ένωση της Ρωμαιοκαθολικής και της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας με αντάλλαγμα τη στρατιωτική βοήθεια της Δύσης κατά των Οθωμανών· αυτό οδήγησε στην πτώση της Κωνσταντινούπολης δύο δεκαετίες αργότερα, ωστόσο η ορθοδοξία επιβίωσε άθικτη δογματικά. Η βαθιά περηφάνια για την ορθοδοξία, σε συνδυασμό με την έντονη καχυποψία για τα υπόλοιπα δόγματα, παραμένει μέχρι σήμερα η καθοριστική ιδεολογία στον Άθω.

Αποβιβάστηκε στη Δάφνη, πήρα το παλιό λεωφορείο για τη μοναστική πρωτεύουσα, τις Καρυές, και συνέχισα κατηφορίζοντας αργά πεζή τα παμπάλαια, φθαρμένα από τα βήματα λιθόστρωτα, ανάμεσα σε φασκομπλιές που έφταναν ως το γόνατο και σύννεφα από κίτρινες πεταλούδες, μέχρι τη μονή Ιβήρων.

Οι μοναχοί μόλις είχαν ολοκληρώσει τον εσπερινό. Καθώς ήταν ένα υπέροχο μυρωμένο βράδυ, πολλοί από αυτούς βρίσκονταν στον αυλόγυρο και απολάμβαναν τη σκιά των κυπαρισσιών πλάι στο καθολικό. Ο πατέρας Ιάκωβος, ο αρχοντάρης της μονής, καθόταν στα σκαλιά της θολωτής οθωμανικής κρήνης, ακούγοντας το νερό που έρεε από το στόμιο στο κοίλωμα. Όταν με είδε να μπαίνω στην αυλή, σκώθηκε.

«Καλωσόρισες» είπε. «Σε περιμέναμε».

Ο Ιάκωβος ήταν ένας ομιλητικώτατος, γεροδεμένος, κοντός μοναχός, με μια γενειάδα που τον έκανε να μοιάζει με ληστή. Στο

κεφάλι του φορούσε ένα πλεχτό μαύρο σκουφί, γερμένο παιχνιδιάρικα. Πήρε τις αποσκευές μου και με οδήγησε στον ξενώνα, όπου μου έβαλε ένα ποτήρι ούζο και μου πρόσφερε ένα μπολάκι γεμάτο λουκούμια με γεύση τριαντάφυλλο. Όλο αυτό το διάστημα φλυαρούσε χαρωπά για τη ζωή του στο εμπορικό ναυτικό. Όπως είπε, τον χειμώνα του 1959 είχε επισκεφτεί το Αμπερντίν με ένα κυπριακό πλοίο και δεν θα ξεχνούσε ποτέ στη ζωή του την ομίχλη και το τσουχτερό κρύο. Ρώτησα πού θα μπορούσα να βρω τον βιβλιοθηκάριο, τον πατέρα Χριστόφορο. Η επιστολή του πατέρα Χριστόφορου –που έφερε το σπουδαίο αυτοκρατορικό έμβλημα, τον δικέφαλο αετό του Βυζαντίου– ήταν εκείνη που με δελέασε αρχικά για να επισκεφτώ τον Άθω. Όπως ανέφερε στην επιστολή, το χειρόγραφο που αναζητούσα υπήρχε στη βιβλιοθήκη της μονής Ιβήρων. Ναι, είχε διασωθεί, και θα προσπαθούσε να πείσει τον ηγούμενο να μου επιτρέψει να το δω.

«Αυτή την ώρα ο Χριστόφορος θα είναι στον ταρσανά» είπε ο πατέρας Ιάκωβος «και θα ταΐζει τις γάτες του».

Βρήκα τον ηλικιωμένο να στέκεται στην προβλήτα, κρατώντας έναν κουβά γεμάτο με ψαρουρές. Ένα ζευγάρι τεράστια μαύρα γυαλιά ισορροπούσε αβέβαια στη μύτη του. Γύρω από τα πόδια του κυκλοφορούσαν δυο ντουζίνες γάτες.

«Έλα, Ιουστινιανέ» φώναξε ο πατέρας Χριστόφορος. «Έλα, Χρυσόστομε, ψιψιψι... Ελάτε, γλυκά μου, ελάτε...»

Πλησίασα και συστήθηκα.

«Νομίζαμε ότι θα ερχόσουν την προηγούμενη βδομάδα» αποκρίθηκε ο μοναχός, κάπως απότομα.

«Με συγχωρείτε» είπα. «Δυσκολεύτηκα να πάρω άδεια στη Θεσσαλονίκη».

Οι γάτες συνέχιζαν να τρίβονται ναζιάρικα στους αστράγαλους του Χριστόφορου, νιαουρίζοντας επιθετικά η μία στην άλλη καθώς άρπαζαν τα σκόρπια ψαροκόκαλα.

«Μήπως καταφέρατε να μιλήσετε στον ηγούμενο για το αίτημά μου να δω το χειρόγραφο;»

«Λυπάμαι» είπε ο Χριστόφορος. «Ο ηγούμενος λείπει στην Κωνσταντινούπολη. Έχει συνάντηση με τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Όμως, μπορείς ευχαρίστως να μείνεις μέχρι να επιστρέψει».

«Πότε δηλαδή;»

«Κανονικά πρέπει να επιστρέψει για τη γιορτή της Μεταμόρφωσης».

«Μα αυτή –αν δεν κάνω λάθος– είναι σε δεκαπέντε μέρες».

«Η υπομονή είναι σημαντική μοναστική αρετή» είπε ο Χριστόφορος, γέροντας με ύφος φιλοσοφικό στον Κάλλιστο, έναν μάλλον κοκαλιάρη, κοντοπόδαρο γέρο κεραμιδόγατο που μέχρι τότε δεν είχε καταφέρει να αρπάξει ούτε ένα ψαροκόκαλο.

«Η άδεια παραμονής μου λήγει μεθαύριο» είπα. «Το διαμονητήριό μου έχει ισχύ μόνο τριών ημερών. Πρέπει να φύγω με το αυριανό πρωινό καράβι». Κοίταξα τον γέροντα μοναχό. «Σας παρακαλώ – έκανα τόσο δρόμο για να δω αυτό το βιβλίο».

«Φοβάμαι πως ο ηγούμενος επιμένει να θέτει πρώτα κάποια ερωτήματα σε όποιον...»

«Δεν μπορείτε να κάνετε κάτι;»

Ο γέροντας χάρηξε οσκεφτικός τη γενειάδα του. «Δεν θα 'πρεπε να το κάνω» είπε. «Εξάλλου, δεν λειτουργούν τα φώτα στη βιβλιοθήκη».

«Στον ξενώνα υπάρχουν μερικές λάμπες πετρελαίου» πρότεινα.

Μερικά δευτερόλεπτα έμεινε σιωπηλός, αναποφάσιτος. Τελικά υποχώρησε: «Βιάσου» είπε. «Πήγαινε στον πατέρα Ιάκωβο: δεξ αν θα σου δανείσει τα φανάρια».

Ευχαρίστησα τον Χριστόφορο και πήρα τον δρόμο για το μοναστήρι με ζωηρό βήμα, πριν προλάβει να αλλάξει γνώμη.

«Και μην αφήσεις τον Ιάκωβο να σου πει την ιστορία της

ζωής του» φώναξε πίσω μου. «Αλλιώς δεν θα προλάβεις να δεις το χειρόγραφο».

Στις οκτώ συνάντησα τον πατέρα Χριστόφορο έξω από το καθολικό. Πλέον είχε σουρουπώσει· ο ήλιος είχε ήδη δύσει πίσω από το Άγιο Όρος. Κρατούσα τη λάμπα θυέλλης που είχα πάρει από το δωμάτιό μου. Διασχίζαμε την αυλή προς τη μοναστική βιβλιοθήκη, και μέσα από το ράσο του ο Χριστόφορος έβγαλε μια αρμαθιά κλειδιά, μεγάλη όσο ενός δεσμοφύλακα του Μεσαίωνα. Αρχισε να περιστρέφει το μεγαλύτερο κλειδί στην πρώτη από τις τέσσερις κλειδαριές.

«Στις μέρες μας πρέπει να κρατάμε τα πάντα καλά κλειδωμένα» εξήγησε ο Χριστόφορος. «Πριν από τρία χρόνια, μέσα στο καταχείμωνο, εμφανίστηκαν με ταχύπλοα ληστές, στη μονή Μεγίστης Λαύρας. Είχαν αυτόματα όπλα και τους βοηθούσε ένας πρώην δόκιμος μοναχός που τον είχε διώξει από τη μονή ο νηούμενος. Μπήκαν στη βιβλιοθήκη και έκλεψαν πολλά από τα παλαιότερα χειρόγραφα· πήραν επίσης και μερικές από τις χρυσές λειψανοθήκες που ήταν κλειδωμένες στο ιερό».

«Τους συνέλαβαν;»

«Οι καλόγεροι κατάφεραν να σημάνουν συναγερμό και τους συνέλαβαν την επομένη, ενώ επιχειρούσαν να περάσουν τα σύνορα με τη Βουλγαρία. Όμως, είχαν προλάβει ήδη να κάνουν μεγάλη ζημιά: είχαν κόψει τα λείψανα σε κομματάκια και είχαν αφαιρέσει τις καλύτερες μικρογραφίες από τα χειρόγραφα. Κάποιες σελίδες δεν βρέθηκαν ποτέ».

Οι τρεις κλειδαριές είχαν ήδη ανοίξει χωρίς το παραμικρό πρόβλημα· τελικά, έπειτα από ένα έντονο τρίξιμο, άνοιξε και η τέταρτη. Σπρώξαμε τις παλιές πόρτες της βιβλιοθήκης και, κρατώντας ψηλά τις λάμπες, μπήκαμε μέσα.

Στο εσωτερικό ήταν κατασκοτεινά: μια έντονη μυρωδιά από παλιά υφάσματα και μouxλιασμένες περγαμνές έκανε αποπνι-

κτική την ατμόσφαιρα. Στα χαμηλότερα ράφια βρίσκονταν ανοιγμένα χειρόγραφα, με τον χρυσό των εικονογραφημένων επιστολών και τα φωτοστέφανα από τις εικονογραφήσεις στους βίους των αγίων να λαμπυρίζουν στο φως της λάμπας. Στον σκοτεινό τοίχο στο βάθος, μόλις που κατάφερα να διακρίνω ένα κορνιζωμένο οθωμανικό φερμάνι, με την κυρτή χρυσή βούλα του σουλτάνου να ξεχωρίζει πάνω από το καλλιγραφικό κείμενο. Δίπλα, σαν παραπεταμένο σακάκι, κρεμόταν ένα υπέροχο αν και αρκετά τσαλακωμένο μεταξωτό πανωφόρι. Τα πέτα στο πλάι ήταν διακοσμημένα με αντικριστούς δράκους και φοίνικες.

«Τι είν' αυτό;» ψιθύρισα.

«Το πανωφόρι του Ιωάννη Τσιμισκή».

«Του αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή; Μα έζησε τον δέκατο αιώνα».

Ο Χριστόφορος ανασήκωσε τους ώμους.

«Δεν γίνεται να αφήνετε κάτι τέτοιο να κρέμεται έτσι» είπα.

«Πού αλλού θα μπορούσαμε να το βάλουμε;»

Συνεχίσαμε να προχωράμε στο μισσοκόταδο ανάμεσα σε σειρές από ράφια που αναστέναζαν από το βάρος των δερματόδετων βυζαντινών χειρογράφων, πριν σταματήσουμε τελικά μπροστά από ένα ερμάριο στην απέναντι γωνία του δωματίου. Ο Χριστόφορος ξεκλείδωσε και άνοιξε το γυάλινο πορτάκι. Ο κώδικας Η. 9 ήταν στο χαμηλότερο ράφι, τυλιγμένος σε ένα σακούλι από λευκό караβόπανο.

Το χειρόγραφο ήταν τεράστιο, βαρύ όσο ένα κιβώτιο με κρασιά, και το πήγα παραπατώντας σ' ένα τραπέζι ανάγνωσης, ενώ ο Χριστόφορος με ακολουθούσε κρατώντας τη λάμπα.

«Με συγχωρείς» είπε την ώρα που ακουμπούσα απαλά το χειρόγραφο στο τραπέζι «αλλά είσαι ορθόδοξος ή αιρετικός;»

Το σκέφτηκα μερικά δευτερόλεπτα πριν απαντήσω. Ένας καθολικός φίλος που είχε επισκεφτεί τον Άθω μερικά χρόνια νω-

ρίτερα με είχε προειδοποιήσει να προσέξω και να μην παραδεχτώ ότι είμαι καθολικός· ο ίδιος είχε διαπράξει αυτό το σφάλμα, και όπως έλεγε, θα τον περιφρονούσαν λιγότερο έτσι και παραδεχόταν πως πάσχει από λέπρα ή τριτογενή σύφιλη. Μου είπε ότι στην περίπτωση μου ήταν ιδιαίτερα σημαντικό να μην προκαλέσω την καχυποψία των μοναχών, καθώς, σε σχέση με όλους τους επισκέπτες, είχαν μάθει να δυσπιστούν περισσότερο με όσους ζητούσαν να δουν τα χειρόγραφα. Στον Άθω η μνήμη είναι ισχυρή, και αν οι μοναχοί δεν συγχώρησαν ποτέ τον παπισμό, που έδωσε την έγκρισή του για τη λεπλασία της Κωνσταντινούπολης στη διάρκεια της Τέταρτης Σταυροφορίας περισσότερο από οκτακόσια χρόνια πριν, σίγουρα δεν έχουν ξεχάσει τους βιβλιόφιλους του δέκατου ένατου αιώνα που αποδεκάτισαν τις βιβλιοθήκες του Άθω μόλις έναν αιώνα πριν.

Ένας άγγλος περιηγητής, ο αξιότιμος κύριος Ρόμπερτ Κέρζον, θεωρείται ένας από τους χειρότερους δράστες: έπειτα από μια σύντομη περιήγηση στις μοναστικές βιβλιοθήκες του Άθω στα τέλη της δεκαετίας του 1840 (με τη συνοδεία –ντρέπομαι που το ομολογώ– ενός μακρινού μου θείου), ο Κέρζον αναχώρησε από το Άγιο Όρος με τα μπαούλα του φορτωμένα με εικονογραφημένα χειρόγραφα και βυζαντινά χρυσόβουλα· στο ταξιδιωτικό του βιβλίο *Visits to Monasteries in the Levant* (*Επισκέψεις σε μοναστήρια στο Λεβάντε*) γράφει ότι αγόρασε από τον ηγούμενο τα ανεκτίμητα χειρόγραφα με το ζύγι, σαν να ήταν σύκα ή ρόδια σε κάποιο οθωμανικό παζάρι. Ακόμα χειρότερη ανάμνηση άφησε ο γερμανός βιβλιόφιλος Χέρμαν Τίσεντορφ. Περίπου είκοσι χρόνια μετά το ταξίδι του Κέρζον στον Άθω, ο Τίσεντορφ εγκατέλειψε τη μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά έχοντας τον *Σιναϊτικό Κώδικα* –το παλιότερο σωζόμενο αντίτυπο της Καινής Διαθήκης– κωμμένο στις τσάντες που κρέμονταν στην καμήλα του. Αργότερα ο Τίσεντορφ ισχυρίστηκε ότι βρήκε τα διάφορα φύλλα του χει-

ρόγραφου σε ένα καλάθι με καυσόξυλα και ότι το έσωσε από τους μοναχούς, που σκόπευαν να τα κάψουν για να ζεσταθούν τον χειμώνα. Ωστόσο, οι καλόγεροι επιμένουν μέχρι σήμερα ότι ο Τίσεντορφ κατάφερε να μεθύσει τον βιβλιοθηκάριο και να ανταλλάξει με ύπουλο τρόπο το ανεκτίμητης αξίας χειρόγραφο –που, όπως και η λεία του Κέρζον, κατέληξε στη Βρετανική Βιβλιοθήκη– με ένα μπουκάλι καλό γερμανικό σναπς.

Αντιλαμβανόμενος τον δισταγμό μου, ο Χριστόφορος ρώτησε ξανά: τι ήμουν, ορθόδοξος ή αιρετικός;

«Είμαι καθολικός» απάντησα.

«Θεέ μου» είπε ο καλόγερος, «Λυπάμαι πολύ». Κούνησε αρνητικά το κεφάλι με ιδιαίτερη συμπόνια. «Για να είμαι ειλικρινής μαζί σου» είπε «ο ηγούμενος δεν επιτρέπει σε μη ορθοδόξους να βλέπουν τα ιερά βιβλία μας. Ειδικά σε καθολικούς. Ο ηγούμενος θεωρεί ότι ο σημερινός πάπας είναι ο Αντίχριστος και η μητέρα του η πόρνη Βαβυλώνα. Λέει ότι εξαιτίας τους πλησιάζουν οι έσχατες ημέρες για τις οποίες κάνει λόγο ο άγιος Ιωάννης στο βιβλίο της Αποκάλυψης».

Ο Χριστόφορος ψιθυρίζει μια προσευχή. «Σε παρακαλώ» είπε «μην πεις σε κανέναν εδώ στη μονή ότι είσαι αιρετικός. Αν το ανακαλύψει ο ηγούμενος, θα αναγκαστώ να κάνω χίλιες μετάνοιες».

«Δεν θα το μάθει ψυχή».

Ο Χριστόφορος φάνηκε να ηρεμεί λιγάκι, έβγαλε τα γυαλιά του και άρχισε να καθαρίζει τους φακούς με το ράσο του. «Ξέρεις ότι είχαμε άλλον έναν καθολικό στο μοναστήρι νωρίτερα φέτος;» είπε.

«Ποιος ήταν;» ρώτησα.

«Ένας χορωδός από τη Βαυαρία» είπε ο Χριστόφορος. «Είχε πολύ ωραία φωνή».

Ακούμπησα το χειρόγραφο σε έναν βιβλιοστάτη και άρχισα να ξεκουμπώνω το υφασμάτινο κάλυμμα.

«Είπε ότι η εκκλησία μας έχει υπέροχη ακουστική» συνέχισε ο Χριστόφορος τοποθετώντας τις λάμπες θυέλλης στο τραπέζι. «Ζήτησε λοιπόν την άδεια από τον πατέρα Ιάκωβο να ψάλει ένα δοξαστικό στο καθολικό, κάτω από τον τρούλο».

«Τι είπε ο πατέρας Ιάκωβος;»

«Είπε ότι δεν θα μπορούσε να επιτρέψει σε έναν αιρετικό να προσευχηθεί μέσα στην εκκλησία. Όμως, μία και μόνη φορά, θα του επέτρεπε να ψάλει ένα σύντομο Αλληλούια στην είσοδο του ναού».

Πλέον είχα αφαιρέσει το προστατευτικό κάλυμμα, και το περίτεχνα επεξεργασμένο δερμάτινο δέσιμο γυάλιζε σαν χρυσάφι στο φως της λάμπας.

Σήκωσα το εξώφυλλο. Εσωτερικά το κείμενο ήταν γραμμένο με πορφυρό μελάνι στην πιο όμορφη περγαμνή – στιβαρή, εύκαμπτη και κερωμένη, αλλά τόσο λεπτή που έμοιαζε διάφανη. Η καλλιγραφία ήταν μία όμορφα ευαγάνωστη και γεμάτη καμπύλες μορφή πρώιμης μεσαιωνικής γεωργιανής γραφής. Σύμφωνα με τον λεπτομερή κατάλογο της βιβλιοθήκης, στον τόμο αυτόν συγκεντρωνόταν μία σειρά από διάφορα πρώιμα βυζαντινά εκκλησιαστικά κείμενα. Το πρώτο φύλλο που είδα υποτίθεται πως περιείχε ένα πύρινο κήρυγμα του αγίου Ιερωνύμου, που κατακεραύνωνε όσους είχαν την ειδωλολατρική, όπως τη χαρακίριζε, συνήθεια να πλένουν το σώμα τους: «Όποιος έχει βαπτιστεί με τον Χριστό» έλεγε αγανακτισμένος ο άγιος «δεν χρειάζεται να πλυθεί ξανά».

Μόλις προς το τέλος, στην αριστερή σελίδα του φύλλου 287, συνάντησα τις πρώτες αράδες του κειμένου για το οποίο ταξίδεψα ως εδώ. Συγγραφέας του ήταν ο σπουδαίος βυζαντινός περιηγητής-μοναχός Ιωάννης Μόσχος και το βιβλίο είχε συνταχθεί προς το τέλος της ζωής του, καθώς προετοιμαζόταν για τον θάνατο, σε ένα μοναστήρι στην Κωνσταντινούπολη, 1.300 χρόνια πριν.

«Κατά τη γνώμη μου, την άνοιξη οι αγροί παρουσιάζουν μία ιδιαίτερα ευχάριστη εικόνα» έγραφε. «Σε ένα κομμάτι αυτού του αγρού ανθίζουν τα ρόδα· σε άλλα κυριαρχούν τα κρίνα· κάπου αλλού λάμπουν οι βιολέτες, φέρνοντας στον νου την αυτοκρατορική πορφύρα. Φαντάσου ετούτο το κείμενο σαν κάτι ανάλογο, Σωφρόνιε, πολύτιμο και πιστό τέκνο μου. Καθότι ανάμεσα στους αγίους, στους μοναχούς και στους ερημίτες της αυτοκρατορίας, διάλεξα τα ωραιότερα άνθη του άγριου ετούτου αγρού και τα έπλεξα στο στεφάνι που προσφέρω σ' εσένα, το πλέον πιστό τέκνο μου· και μέσω εσού σε ολόκληρο τον κόσμο...»

Αφού δυνάμωσα τη φλόγα της λάμπας, γύρισα σελίδα.

Την άνοιξη του έτους 578 μ.Χ., αν καθόσουν σε έναν βράχο ψηλά πάνω από τη Βηθλεέμ, ίσως κατάφερνες να διακρίνεις δύο φιγούρες να προβάλλουν, με τα ραβδιά τους στο χέρι, από την πύλη της μεγάλης μονής του Αγίου Θεοδοσίου στην έρημο. Οι δυο τους –ένας ηλικιωμένος μοναχός με γκριζα γενειάδα συνοδευόμενος από έναν ευθυτενή, ίσως ελαφρά βλοσυρό και, σίγουρα, αρκετά νεότερο συνοδό– θα κατευθύνονταν νοτιοδυτικά μέσα από την έρημη γη της Ιουδαίας, προς το εξαιρετικά πλούσιο, το κοσμοπολίτικο λιμάνι της Αλεξάνδρειας.

Ήταν η αρχή ενός εκπληκτικού ταξιδιού που θα οδηγούσε τον Ιωάννη Μόσχο και τον μαθητή του τον Σωφρόνιο τον Σοφιστή σε μια πορεία κατά μήκος ολόκληρου του ανατολικού βυζαντινού κόσμου. Στόχος τους ήταν να συλλέξουν τη σοφία των πατέρων της ερήμου, των σοφών και των μυστών της βυζαντινής Ανατολής προτού ο εύθραυστος κόσμος τους –ήδη σε φανερά προχωρημένη αποσύνθεση– καταρρεύσει και εξαφανιστεί. Το αποτέλεσμα είναι το βιβλίο που έχω μπροστά μου τώρα. Αν σήμερα, στη Δύση, θεωρείται ένα μάλλον άγνωστο κείμενο, πριν

από χίλια χρόνια ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή βιβλία ολόκληρης της σπουδαίας βυζαντινής γραμματείας.

Τα βυζαντινά καταλύματα για τα караβάνια ήταν ζόρικα μέρη, ενώ στους έλληνες αριστοκράτες της επαρχίας δεν άρεσε ιδιαίτερα η ιδέα της φιλοξενίας: σύμφωνα με τον βυζαντινό συγγραφέα Κεκαυμένο, «οι οικιακές γιορτές αποτελούν σφάλμα, καθώς οι καλεσμένοι απλώς επικρίνουν το νοικοκυριό σου και επιχειρούν να αποπλανήσουν τη σύζυγό σου». Συνεπώς, σε όσα μέρη πήγαιναν, οι δύο ταξιδιώτες διανυκτέρευαν σε μονές, σπηλιές και απόμακρα ερημητήρια, δειπνώντας λιτά με τους μοναχούς και τους ασκητές. Ο Μόσχος εμφανίζεται να καταγράφει αναφορές για όσα άκουγε από τους πατέρες, καθώς και ανεκδοτολογίες και ιστορίες για θαύματα.

Ο Μόσχος ακολουθούσε σε ακραίο βαθμό την παλιά ορθόδοξη παράδοση του περιπλανώμενου μοναχού. Στη Δύση, τουλάχιστον από τότε που ο άγιος Βενέδικτος εισήγαγε τον μοναστικό κανόνα στις αρχές του έκτου αιώνα, οι μοναχοί συνήθιζαν να παραμένουν σε έναν τόπο κλεισμένοι στα κελιά τους: σύμφωνα με ένα ρητό της εποχής, «ένας μοναχός έξω από το κελί του είναι σαν το ψάρι έξω από το νερό». Όμως στις ανατολικές εκκλησίες, όπως και στον ινδουισμό και στον βουδισμό, ανέκαθεν υπήρχε η παραδοσιακή πρακτική των μοναχών που μπορούσαν να περιπλανιούνται από τον έναν σοφό στον άλλον, από τον έναν πνευματικό πατέρα στον άλλον, συλλέγοντας τη σοφία και τις συμβουλές τους, όπως εξακολουθούν να κάνουν οι σαντού στην Ινδία. Ακόμα και σήμερα, οι σύγχρονοι ελληνορθόδοξοι μοναχοί δεν είναι υποχρεωμένοι να μένουν σε ένα μέρος. Αν έπειτα από μία περίοδο σε κάποια μονή αποφασίσουν ότι θέλουν να αναζητήσουν την πνευματική καθοδήγηση κάποιου άλλου πατέρα σε διαφορετικό μοναστήρι, ενδεχομένως σε εντελώς διαφορετικό σημείο

της Ελλάδας (ή ακόμα και στο Σινά ή στους Αγίους Τόπους), είναι ελεύθεροι να το κάνουν.

Το *Λειμωνάριο* ήταν μια συλλογή από τα πλέον αξιωματικότερα αποφθέγματα, ανεκδοτολογικές ιστορίες και ιερές αφηγήσεις που είχε συλλέξει ο Μόσχος στη διάρκεια των ταξιδιών του και ανήκε σε μία μακρά παράδοση ανάλογων κειμένων με αποφθέγματα ή πατερικές διδαχές. Ωστόσο, τα γραπτά του Μόσχου είναι απείρως πιο παραστατικά, γλαφυρά και χιουμοριστικά σε σύγκριση με εκείνα ανταγωνιστών ή συγχρόνων του, και σχεδόν το μοναδικό διασωθέν δείγμα, ενώ η ανάγνωσή τους παραμένει ειλικρινά απολαυστική.

Πέρα από το πνευματικό του μήνυμα που παραμένει ισχυρό, σε ένα άλλο επίπεδο μπορούμε ακόμα να απολαύσουμε το βιβλίο και ως έναν συναρπαστικό ταξιδιωτικό οδηγό. Ο Μόσχος έκανε ό,τι και ένας σύγχρονος ταξιδιωτικός συγγραφέας: περιπλανήθηκε στον κόσμο αναζητώντας περίεργες ιστορίες και αξιοσημείωτες μαρτυρίες περιηγητών. Πράγματι, το βιβλίο του μπορεί να θεωρηθεί μέγα αριστούργημα της βυζαντινής ταξιδιωτικής λογοτεχνίας. Ο Μόσχος δεν ήταν απλώς ένας συγγραφέας με ολοζώντανη και απολαυστική γραφή, αλλά είχε να διηγηθεί και μια συναρπαστική ιστορία.

Αν διαβάσει κανείς πίσω από τις γραμμές των απομνημονευμάτων του Ιωάννη Μόσχου, θα διαπιστώσει πως μαζί με τον φίλο του ταξίδευαν σε επικίνδυνες εποχές. Μετά την κατάρρευση της μεγάλης προσπάθειας του Ιουστινιανού να αναγεννήσει την αυτοκρατορία, το Βυζάντιο δεχόταν επιθέσεις στα δυτικά από τους Αβάρους, τους Σλάβους, τους Γότθους και τους Λομβαρδούς· ενώ στα ανατολικά κορυφώνονταν οι επιδρομές από τους νομάδες της ερήμου και τις στρατιές των Σασσανιδών της Περσίας. Οι σπουδαίες πόλεις της ανατολικής Μεσογείου βρίσκονταν σε παρακμή· στην Αντιόχεια, καλύβες γεμάτες με πρόσφυγες ξεφύ-

τρωναν στη μέση των μεγάλων ρωμαϊκών οδών, εκεί όπου άλλοτε ανθούσαν το εμπόριο και οι επιχειρήσεις. Τα μεγάλα μεσογειακά λιμάνια –η Τύρος, η Σιδώνα, η Βηρυτός, η Σελεύκεια– βούλιαζαν στην απραξία· πολλά μετατρέπονταν ξανά σε μικρά ψαροχώρια.

Ενώ ο φυσικός κόσμος βρισκόταν σε αποσύνθεση, χιλιάδες άνθρωποι εγκατέλειπαν τις οικογένειές τους, αποφασισμένοι, όπως ο Μόσχος και ο Σωφρόνιος, να γίνουν μοναχοί ή ασκητές στην έρημο. Ωστόσο, ακόμα και στα μεγάλα μοναστήρια δεν υπήρχε ασφάλεια: συχνά οι δύο ταξιδιώτες έφταναν σε έναν προορισμό και διαπίστωναν ότι η μονή όπου σκόπευαν να περάσουν το βράδυ είχε πυρποληθεί από επιδρομείς, και οι μοναχοί είχαν σφαγιαστεί ή οδηγηθεί σε μεγάλα караβάνια εξαθλιωμένων προς τα σκλαβοπάζαρα της Αραβίας. Η συνολική εικόνα, πάντως, δεν παρέπεμπε σε ολοκαύτωμα: σε απομονωμένες περιοχές της αυτοκρατορίας που δεν επηρεάζονταν από τους πολέμους με τους Πέρσες, τα μοναστικά σκριπτόρια και τα εργαστήρια έσφυζαν από δραστηριότητα, δημιουργώντας ορισμένα από τα πιο όμορφα βυζαντινά χειρόγραφα, τα πιο όμορφα φιλντισένια αντικείμενα και εικονίσματα που φιλοτεχνήθηκαν ποτέ. Ωστόσο αυτές οι οάσεις μοναστικής γαλήνης αποτελούσαν εξαίρεση. Τα γραπτά του Ιωάννη Μόσχου αποκαλύπτουν τη φρικαλέα φύση της καταστροφής που διαπίστωνε γύρω του και παρέπεμπαν στην Αποκάλυψη.

Το 614 μ.Χ. το μοναστήρι του Αγίου Θεοδοσίου, απ' όπου είχαν ξεκινήσει οι δύο ταξιδιώτες, είχε καεί ολοκληρωτικά από τον αρπακτικό περσικό στρατό, και όλοι τους οι αδελφοί –κατοντάδες άοπλοι μοναχοί– σφαγιάστηκαν. Λίγο αργότερα έπεσε η Ιερουσαλήμ, και όσοι γλίτωσαν από τη σφαγή –μεταξύ αυτών και ο πατριάρχης της πόλης– οδηγήθηκαν σκλάβοι στην Κτησιφώντα, την πρωτεύουσα των Σασσανιδών. Έκτοτε ο Ιωάννης και

ο Σωφρόνιος συνέχισαν το ταξίδι τους με τη διπλή ιδιότητα του πρόσφυγα και του ταξιδιώτη. Βρήκαν καταφύγιο στην Αλεξάνδρεια και, όταν οι Πέρσες συγκεντρώθηκαν έξω από τα τείχη της πόλης, οι δυο τους κατάφεραν να επιβιβαστούν στην τελευταία γαλέρα που εγκατέλειψε την πολιορκημένη πόλη.

Την επόμενη χρονιά, οι δύο προσκυνητές βρήκαν επιτέλους καταφύγιο πίσω από τα μεγάλα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Εκεί, λίγο πριν η εξάντληση τον οδηγήσει στον θάνατο, ο Μόσχος ολοκλήρωσε τα ταξιδιωτικά απομνημονεύματά του. Το *Λειμωνάριο* έτυχε διθυραμβικής υποδοχής σε όλη την αυτοκρατορία. Μέσα σε μία με δύο γενιές είχε μεταφραστεί σε λατινικά, γεωργιανά, αρμενικά, αραβικά, και σε διάφορες σλαβικές γλώσσες· μέχρι και σήμερα πολλές από τις ιστορίες του βιβλίου χρησιμοποιούνται ευρέως από τους μοναχούς και τους χωρικούς σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο.

Τα περισσότερα από τα σωζόμενα βυζαντινά κείμενα εκείνης της περιόδου διακρίνονται από μια περίεργη μονομέρεια: διαβάζουμε είτε για τις φευγαλέες παρουσίες εκατοντάδων τυχάρπαστων αυτοκρατόρων, που αναρριχώνται απότομα στον θρόνο μέσα από παλατιανά πραξικοπήματα και χάνονται εξίσου γρήγορα από το στίλετο ενός δολοφόνου· είτε για αγίους τόσο ακραία ευσεβείς, ώστε να καθίστανται κυριολεκτικά ακατανόητοι. Επιπλέον, παρά τη συχνά υπνωτιστική ομορφιά της, η βυζαντινή τέχνη που έχει διασωθεί δεν βοηθάει ιδιαίτερα στο να αντιληφθούμε τον κόσμο που τη γέννησε. Υπάρχουν τα σπουδαία ψηφιδωτά της Ραβένας με τα περίφημα πορτρέτα του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας μαζί με τη συνοδεία τους από ευνούχους και ναυάρχους, στρατηγούς και επισκόπους, αυλικούς και κόλακες· πρόκειται για την ίδια βουτηγμένη στις δολοπλοκίες αυλή που μας είναι γνωστή από τις γραπτές πηγές. Όμως, πέρα από αυτά τα δύο μοναδικά ψηφιδωτά, η βυζαντινή τέχνη είναι αυστηρά μη κοσμική, αυστηρά υπερβατι-

κή. Πάνω στις σπασμένες ασπίδες και στα ερείπια εκατοντάδων κατεστραμμένων βυζαντινών εκκλησιών, τα ίδια ψηφάδια, ψυχρά, νεοκλασικά πρόσωπα των αγίων και των αποστόλων κοιτάνε από ψηλά, σαν πινακοθήκη κωφαλάλων· και μέσα σε αυτή την εκκωφαντική σιωπή παραμένει επίμονα δύσκολο να φανταστούμε την πραγματικότητα της καθημερινής ζωής στις επαρχίες του Βυζαντίου. Η ιερή και αριστοκρατική φύση της βυζαντινής τέχνης σημαίνει πως γνωρίζουμε ελάχιστα για την εξωτερική εμφάνιση του χωρικού ή του μαγαζάτορα στο πρώιμο Βυζάντιο· ακόμη λιγότερα γνωρίζουμε για τις σκέψεις ή τις επιθυμίες του, για όσα αγαπούσε ή μισούσε.

Ωστόσο, μέσα από τις σελίδες του *Λειμωναρίου* μπορούμε να έρθουμε πιο κοντά στον απλό Βυζαντινό απ' ό,τι μέσα από τις σελίδες οποιασδήποτε άλλης πηγής. Αν και συχνά δίνει την εντύπωση ενός μάλλον αλλόκοτου βιβλίου –ένα ασυνήθιστο συνονθύλευμα από ανεκδοτολογικές ιστορίες, θρησκοληψίες και περιέργα θαύματα–, ως ιστορικό κείμενο συνολικά είναι το πλουσιότερο και λεπτομερέστερο σωζόμενο πορτρέτο για το Βυζάντιο της ανατολικής Μεσογείου αμέσως πριν από την έλευση του ισλάμ. Στις σελίδες του, λησμονημένα μοναστήρια προβάλλουν ξαφνικά από την άμμο· ακόμα και μία σπουδαία μητρόπολη όπως η βυζαντινή Αλεξάνδρεια –από την οποία μόλις ένα κομμάτι τείχους έχει διασωθεί, και κανένα κτίσμα– ξαναζωντανεύει μαζί με τους κατοίκους της, τους αξιόπιστους χαρακτήρες, τους παλιανθρώπους και τους εκκεντρικούς.

Περισσότερο εξάπτουν την περιέργεια οι ιστορίες που αναφέρονται στους πιο ταπεινούς ανθρώπους, σε όσους συνήθως ξεγλιστράνε από το δίκτυο του ιστορικού. Μία χαρακτηριστική ιστορία αφορά έναν μουλαρά από τη Ρώμη τα γαϊδούρια του οποίου ποδοπατούν και σκοτώνουν ένα μικρό παιδί σε κάποιο πανδοχείο. Στη συνέχεια παίρνει ένα καράβι για τους Αγίους

Τόπους και καταφεύγει στην έρημο, όπου τον κυριεύουν οι τύψεις και επιχειρεί να αυτοκτονήσει. Μόνο όταν ένα λιοντάρι αρνείται να τον κατασπαράξει συμφιλιώνεται με την πιθανότητα της θεϊκής συγχώρησης. Συναντάμε έναν μετανοημένο τυμβωρύχο από την Αλεξάνδρεια ο οποίος ισχυρίζεται πως τον άρπαξε ένα πτώμα όταν επιχειρήσε να του κλέψει το σάβανο (και δεν τον άφησε παρά μόνο αφού υποσχέθηκε να ασχοληθεί με ένα πιο αξιοπρεπές επάγγελμα)· έναν δόκιμο μοναχό που, κυριευμένος από την επιθυμία, επισκέπτεται ένα πορνείο στην Ιερικώ (και σύντομα προσβάλλεται από λέπρα)· τη σύζυγο ενός εμπόρου από την Ασκάλωνα που αναγκάζεται να πουλήσει το κορμί της για να ζήσει όταν βυθίζεται το καράβι του άντρα της.

Ορισμένοι χαρακτήρες μοιάζουν αλλόκοτα γνώριμοι. Μία ιστορία αφορά τη βυζαντινή εκδοχή του πατέρα Χριστόφορου, ενός φιλόζωου μοναχού από ένα μοναστήρι στα περίχωρα της Αλεξάνδρειας, ο οποίος όχι μόνο ταΐζει τα σκυλιά της μονής, αλλά αφήνει αλεύρι στα μυρμήγκια και μουλιασμένα παξιμάδια στη σκεπή για τα πουλιά. Άλλοι χαρακτήρες είναι μάλλον πιο εξωτικοί σε σχέση με ό,τι θα μπορούσε να υπάρξει σήμερα, όπως ο μοναχός Αδολάς που «κλείστηκε σε μια κουφάλα δέντρου» στη Θεσσαλονίκη, κόβοντας «ένα μικρό άνοιγμα στον κορμό απ' όπου συνομιλούσε με όσους έρχονταν να τον επισκεφτούν».

Ο Μόσχος είναι απρόβλεπτος αφηγητής. Ήταν ένθερμος υπέρμαχος της ορθοδοξίας σε μια εποχή γεμάτη προκλήσεις εξαιτίας μιας εντυπωσιακής ποικιλίας αιρετικών ρευμάτων που διέτρεχαν τις πόλεις των караβανιών στην Ανατολή, με αποτέλεσμα οι μονοφυσίτες, οι Εβραίοι, οι μανικαϊστές, οι οπαδοί του Ζωροάστρη και οι γνωστικοί να βρίσκουν εξαιρετικά περιορισμένη θέση στα γραπτά ενός ανθρώπου η ανεκτικότητα του οποίου για τις πεποιθήσεις των άλλων ήταν αντίστοιχα περιορισμένη με των σύγχρονων διαδόχων του στο Άγιο Όρος. Ωστόσο το *Λειμωνάριο*

διαθέτει και μια ανέμελη διάσταση, όπου ο λόγιος εναλλάσσεται με τον Τσιγγάνο, ενώ οι ιστορίες χαρακτηρίζονται από μια αξιο-λάτρευτη ελαφρότητα και μια λεπτή αίσθηση του χιούμορ. Μία από τις αγαπημένες μου αφορά έναν δόκιμο μοναχό από την Αντινόη στην Άνω Αίγυπτο «ο οποίος αμελούσε πολύ την ψυχή του». Όταν ο δόκιμος πεθαίνει, ο δάσκαλός του φοβάται πως ίσως καταλήξει στην Κόλαση για τα αμαρτήματά του, οπότε προσεύχεται προκειμένου να του φανερωθεί τι απέγινε η ψυχή του μαθητή του. Τελικά, ο δάσκαλος πέφτει σε έκσταση και βλέπει έναν ποταμό φωτιάς όπου ο δόκιμος είναι βυθισμένος ως τον λαιμό. Ο δάσκαλος τρομοκρατείται, όμως ο δόκιμος στρέφεται προς το μέρος του και του λέει: «Ευχαριστώ τον Θεό, δάσκαλέ μου, γιατί η κεφαλή μου έχει κάποια άνεση αφού, χάρη στις προσευχές σου, στέκομαι στην κεφαλή ενός επισκόπου».

Για τον σημερινό αναγνώστη, όπως είναι φυσικό, σε μεγάλο βαθμό ο κόσμος που περιγράφεται στο *Λειμωνάριο* δεν είναι απλώς περιέργος: οι πεποιθήσεις και οι αξίες του είναι τόσο παράξενες, ώστε φαντάζουν κυριολεκτικά ακατανόητες. Ήταν ένας κόσμος όπου οι ευνούχοι οδηγούσαν τα αυτοκρατορικά στρατεύματα στη μάχη· όπου ομάδες μοναχών ήταν γνωστό πως είχαν λιντσάρει και δολοφονήσει παγανίστριες καθώς διέσχιζαν με τις άμαξές τους τα κοσμοπολίτικα παζάρια της Αλεξάνδρειας· όπου ρακένδυτοι, ημίγυμνοι στυλίτες παραληρούσαν ανεβασμένοι στους στύλους τους· και όπου οι δενδρίτες, ακολουθώντας κατά γράμμα τα λόγια του Χριστού που παρακινούσε τους πιστούς να μιμούνται τα πηνά του ουρανού, έφτιαχναν φωλιές στα ψηλότερα κλαδιά των δέντρων και έμεναν εκεί.

Ωστόσο, το πλέον αναπάντεχο στοιχείο για την ανατολική Μεσόγειο όπως προκύπτει από τις σελίδες του Μόσχου είναι πως ο κόσμος αυτός ήταν όντως χριστιανικός. Στη λαϊκή φαντασία, η ανατολική Μεσόγειος περνάει από την κλασική αρχαιότητα στο ισλα-

μικό παρόν σχεδόν χωρίς διακοπή. Εύκολα λησμονούμε ότι για περισσότερο από τριακόσια χρόνια –από τις αρχές του τέταρτου αιώνα μέχρι την άνοδο του ισλάμ στις αρχές του έβδομου αιώνα– οι κάτοικοι της ανατολικής Μεσογείου ήταν χριστιανοί σχεδόν στο σύνολό τους. Πράγματι, σε μία περίοδο όπου ο χριστιανισμός σχεδόν δεν είχε ριζώσει στη Βρετανία, όπου οι Άγγλοι και οι Σάξονες θυσίαζαν ακόμα στον Θορ και στον Οντίν στις όχθες του Τάμεση, και στα δυτικά οι τελευταίοι χριστιανοί Βρέτοι έδιναν μία απέλπιδα μάχη ακολουθώντας έναν ηγέτη που ίσως και να ονομαζόταν Αρθούρος, η ανατολική Μεσόγειος αποτελούσε την καρδιά της χριστιανιστικής και το κέντρο του χριστιανικού πολιτισμού. Οι μονές του Βυζαντίου ήταν φρούρια, με τις βιβλιοθήκες και τα σκριπτόριά τους να υπερασπίζονται τα κείμενα της κλασικής γραμματείας, της φιλοσοφίας και της ιατρικής απέναντι στις επιθέσεις από ορδές εισβολέων και νομάδων. Επιπλέον, παρ' όλη την παρακμή, η ανατολική Μεσόγειος παρέμενε το πλουσιότερο, το πολυπληθέστερο και το πιο μορφωμένο τμήμα της Μεσογείου: τα τρία τέταρτα των δημόσιων εσόδων του βυζαντινού ταμείου προέρχονταν από τις ανατολικές επαρχίες. Εκεί βρίσκονταν τα βασικά κέντρα της επιχειρηματικότητας, και μέσα στη ζωντανή μνήμη τα καράβια και τα παραβάνια τους εμπλέκονταν σε ένα εξαιρετικά επικερδές εμπόριο με την Ανατολή· ακόμα και μέσα στο χάος που επικρατούσε στα τέλη του έκτου αιώνα, το εμπόριο δεν είχε σβήσει τελείως. Τίποτα στη Δύση δεν μπορούσε να συγκριθεί με την υψηλή κουλτούρα του ανατολικού Βυζαντίου. Στα τέλη του έκτου αιώνα το Βυζάντιο παρέμενε το επίκεντρο ολόκληρου του ευρασιατικού χώρου.

Η κατάσταση δεν θα παρέμενε ίδια για πολύ. Ο Ιωάννης Μόσχος ήταν σχεδόν σύγχρονος του Μωάμεθ. Όταν πέθανε ο Μόσχος το 619 μ.Χ., η αυτοκρατορία εξακολουθούσε να εκτείνεται, έστω και με ταλαντεύσεις, από το Βένετο ως τη νότια Αίγυπτο. Όμως μερικά χρόνια αργότερα, ο νεαρός συναξιδιώτης του Μό-

σχου, ο Σωφρόνιος, θα έβλεπε το ανατολικό μισό της βυζαντινής επικράτειας να καταρρέει και να κατακερματίζεται. Σε προχωρημένη ηλικία ο Σωφρόνιος χρίστηκε πατριάρχης Ιεροσολύμων και ανέλαβε να υπερασπιστεί τους Αγίους Τόπους απέναντι στην πρώτη στρατιά του ισλάμ που σάρωνε την Αραβία, κατακτώντας τα πάντα στο πέρασμά της.

Έχοντας μόλις βγει από την έρημο, οι Άραβες δεν ήταν ιδιαίτερα εξοικειωμένοι με την τεχνική της πολιορκίας: όταν αναχαιτίστηκε έξω από τη Δαμασκό, ο σπουδαίος στρατός του Προφήτη αναγκάστηκε να δανειστεί μία σκάλα από ένα κοντινό μοναστήρι για να σκαρφαλώσει στα τείχη. Ωστόσο, από τη στιγμή που οι αυτοκρατορικές λεγεώνες είχαν πέσει σε ενέδρα καθώς διέσχιζαν τον ποταμό Γιαρμούκ, δεν υπήρχε προοπτική βοήθειας για την Ιερουσαλήμ. Ύστερα από πολιορκία που κράτησε δώδεκα μήνες, ο Σωφρόνιος ήταν έτοιμος να παραδοθεί, θέτοντας μόνο έναν όρο: δεν θα παρέδιδε την Ιερουσαλήμ στα χέρια κάποιου στρατηγού· οι Άγιοι Τόποι θα παραδίδονταν μόνο στον ίδιο τον χαλίφη.

Μία μέρα του Φεβρουαρίου του έτους 638 μ.Χ., ο χαλίφης Ομάρ εισήλθε στην Ιερουσαλήμ πάνω σε μία λευκή καμήλα. Ο χαλίφης φορούσε τα βρόμικα ρούχα με τα οποία είχε διεξαγάγει την εκστρατεία του· όμως ο πατριάρχης ήταν ντυμένος μεγαλοπρεπώς με τα άμφια από αυτοκρατορικό μετάξι. Ο Σωφρόνιος παρέδωσε τα κλειδιά της πόλης, και δακρυσμένος ακούστηκε να ψιθυρίζει: «Ίδου το βδέλυγμα της καταστροφής, όπως το ανέφερε ο προφήτης Δανιήλ».

Συντετριμμένος, πέθανε λίγους μήνες αργότερα. Η σορός του τάφηκε στα ερείπια της μονής του Αγίου Θεοδοσίου· στη διπλανή κόγχη αναπαύονταν η σορός του φίλου, δασκάλου και συνταξιδιώτη του Ιωάννη Μόσχου. Ο Σωφρόνιος είχε εκπληρώσει ευλαβικά την τελευταία επιθυμία του φίλου του: να μεταφερθεί η ταριχευμένη σορός του από την Κωνσταντινούπολη, ώστε να

ταφεί σε ό,τι είχε απομείνει από τη μονή του, στην άκρη της ερήμου στους Αγίους Τόπους.

Το όνομα του Ιωάννη Μόσχου το συνάντησα πρώτη φορά στη σπουδαία τρίτομη *Ιστορία των Σταυροφοριών* του σερ Στίβεν Ράνσιμαν. Μια σύντομη αναφορά στο *Λειμωνάριο* κέντρισε το ενδιαφέρον μου, έγραψα στον Ράνσιμαν και έλαβα –ταχυδρομικώς– μία επιστολή με εδουαρδιανά καλλιγραφικά γράμματα η οποία με προσκαλούσε να επισκεφτώ την κατοικία του ιστορικού, έναν μεσαιωνικό πύργο στα σύνορα της Σκοτίας. Μια κρύα και έντονα συννεφιασμένη μέρα του Απριλίου διέσχισα οδικώς τα άγονα βοσκοτόπια του Άναντεϊλ και του Έσκντεϊλ για να τιμήσω την πρόσκληση.

Ανέκαθεν ο Ράνσιμαν αποτελούσε την επιτομή του πλέον ασυνήθιστου καθηγητή: τον είχαν συλλάβει οι πολέμαρχοι Μαντσού στην Τιαντζίν, όμως κατάφερε να διαφύγει και κατέληξε να παίζει ντουέτο στο πιάνο με τον αυτοκράτορα της Κίνας· είχε παραδώσει μαθήματα στον Ατατούρκ για το Βυζάντιο και είχε ανακρυχτεί Μέγας Ρήτωρ της Μεγάλης Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως· είχε καπνίσει ναργιλέ παρέα με τον Τσελεμπή Εφέντη των Περιστρεφόμενων Δερβίσηδων και, ερμηνεύοντας τις κάρτες ταρό των δερβίσηδων, είχε προβλέψει με ακρίβεια τον θάνατο του βασιλιά των Ελλήνων Γεωργίου Β΄ και του Φουάντ, βασιλιά της Αιγύπτου.

Τώρα πια έχει περάσει τα ενενήντα: είναι ένας ψηλός, αδύνατος, αδύναμος ηλικιωμένος, ο οποίος παραμένει ευθυτενής και πνευματικά διαυγής, παρότι σωματικά καταβεβλημένος. Τα βλέφαρά του πέφτουν βαριά στα μάτια του και έχει βαθιά φωνή καθώς μιλάει αργά, σέρνοντας τις λέξεις με τον παλιομοδίτικο τρόπο των ανθρώπων του Κέμπριτζ. Στη διάρκεια του γεύματος ο Ράνσιμαν μιλούσε για το Λεβάντε όπως το είχε γνωρίσει στα

νιατά του: για την Κωνσταντινούπολη όπως την είδε έναν μήνα μετά την εκδίωξη του τελευταίου Οθωμανού από το Τοπ Καπί, όταν υπήρχαν καμήλες στους δρόμους, όπως και εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες στην Ανατολία, και οι Τούρκοι εξακολουθούσαν να φοράνε τα κόκκινα φέσια τους· για τον Λίβανο, «το μοναδικό μέρος όπου είδα βιβλία δεμένα με ανθρώπινο δέρμα»· για τις μονές της Παλαιστίνης, πριν οι σιωνιστές εκδιώξουν τους μισούς Παλαιστίνιους και μετατρέψουν τη χώρα σε αμερικανικό προάστιο· για την Αίγυπτο, όταν η Αλεξάνδρεια ήταν ακόμη η πιο κοσμοπολίτικη πόλη ανατολικά του Μιλάνου.

Αργότερα, πίνοντας καφέ, αναφέρθηκα στο ζήτημα του Ιωάννη Μόσχου και των ταξιδιών του. Εκείνο που είχε προσελκύσει αρχικά την προσοχή μου στο *Λειμωνάριο* ήταν η σκέψη ότι ο Μόσχος και ο Σωφρόνιος υπήρξαν μάρτυρες της πρώτης πράξης μιας διαδικασίας που το τέλος της λάμβανε χώρα μόλις τώρα: εκείνη η πρώτη επέλαση κατά της χριστιανικής Ανατολής όπως την είδαν οι δύο μοναχοί ολοκληρωνόταν πια με την καταστροφική πτώση της στον τόπο που γέννησε τον χριστιανισμό. Η διαρκώς αυξανόμενη έξοδος των χριστιανών από τη σημερινή Μέση Ανατολή σήμαινε πως το *Λειμωνάριο* μπορούσε να διαβαστεί λιγότερο σαν ένα ξεπερασμένο ιστορικό βιβλίο και περισσότερο σαν ένας πρόλογος σε μια εν εξελίξει τραγωδία το τελευταίο κεφάλαιο της οποίας εξακολουθεί να γράφεται.

Παραδοσιακά το ισλάμ έδειχνε ανοχή στις θρησκευτικές μειονότητες: για να το διαπιστώσει κάποιος, δεν έχει παρά να αντιπαραβάλει τη σχετικά προνομιακή αντιμετώπιση των χριστιανών την περίοδο της μουσουλμανικής διοίκησης με τη φριχτή μοίρα της μοναδικής απόλυτα διακριτής θρησκευτικής μειονότητας της χριστιανοσύνης, τους άτυχους Εβραίους της Ευρώπης. Ωστόσο, εκείνη η ισλαμική παράδοση της ανεκτικότητας σήμερα έχει εξασθενήσει χαρακτηριστικά. Ύστερα από αιώνες ειρηνικής συνύ-

παρξης με τους μουσουλμάνους γείτονές τους, η κατάσταση έχει γίνει ξαφνικά πολύ δύσκολη για τους τελευταίους χριστιανούς της Μέσης Ανατολής. Σχεδόν παντού στην ανατολική Μεσόγειο, για διάφορους λόγους –αφενός εξαιτίας της οικονομικής πίεσης, αλλά όλο και πιο συχνά εξαιτίας των διακρίσεων και, σε ορισμένες περιπτώσεις, των ξεκάθαρων διωγμών–, οι χριστιανοί φεύγουν. Σήμερα αποτελούν μία μικρή μειοψηφία δεκατεσσάρων εκατομμυρίων, που αγωνίζονται να επιβιώσουν ανάμεσα σε εκατόν ογδόντα εκατομμύρια μη χριστιανών, με τον αριθμό τους να συρρικνώνεται κάθε χρόνο εξαιτίας της μετανάστευσης. Την τελευταία εικοσαετία, τουλάχιστον δύο εκατομμύρια έχουν εγκαταλείψει τη Μέση Ανατολή, αναζητώντας μία νέα ζωή στην Ευρώπη, στην Αυστραλία και στην Αμερική.

Στην Κωνσταντινούπολη, οι τελευταίοι απόγονοι των Βυζαντινών εγκαταλείπουν την άλλοτε πρωτεύουσα της χριστιανοσύνης. Στα ανατολικά της Τουρκίας, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Συρίας έχει σχεδόν εξαφανιστεί, με τις παμπάλαιες μονές της είτε άδειες είτε υπό εκκένωση. Όσοι καταφέρνουν να φτάσουν στη Δύση παραπονιούνται για κυκλώματα προστασίας, κατασχέσεις γης και, συχνά, για δολοφονίες. Στον Λίβανο, οι μαρωνίτες έχουν ουσιαστικά πετθεί πια στον μακροχρόνιο εμφύλιο πόλεμο, και ο σφιχτός εναγκαλισμός τους με την πολιτική εξουσία έχει πάψει να υφίσταται. Στις μέρες μας οι περισσότεροι μαρωνίτες ζουν στο εξωτερικό, στην εξορία. Το ίδιο ισχύει για τους παλαιστίνιους χριστιανούς, λίγο πιο νότια: σχεδόν μισό αιώνα μετά την ίδρυση του Κράτους του Ισραήλ, οι παλαιστίνιοι χριστιανοί που παραμένουν στην Παλαιστίνη είναι λιγότεροι από εκείνους που ζουν εκτός της περιοχής. Σύμφωνα με έναν παλαιστίνιο χριστιανό συγγραφέα με τον οποίο συζήτησα στο Λονδίνο, τα πράγματα έχουν εξελιχθεί τόσο άσχημα, ώστε οι χριστιανοί που έχουν απομείνει στην Ιερουσαλήμ χωράνε μόλις σε εννέα αεροσκάφη τζάμπο· πράγματι, λέγεται ότι τώρα πια στο Σίδνεϊ

ζουν περισσότεροι χριστιανοί γεννημένοι στην Ιερουσαλήμ απ' ό,τι στην ίδια την Ιερουσαλήμ. Στην Αίγυπτο οι κόπες είναι επίσης βαθιά προβληματισμένοι και ανήσυχoi: αντιμετωπίζοντας ήδη έναν βαθμό μισαλλοδοξίας υπό το παρόν καθεστώς, αντιλαμβάνονται πλήρως ότι η κατάσταση πιθανόν να επιδεινωθεί ραγδαία αν πέσει ο πρόεδρος Μουμπάρακ και μια ισλαμική επανάσταση φέρει στην εξουσία τους φονταμενταλιστές.

Με δυο λόγια, παντού οι απόγονοι εκείνων των χριστιανών εμπόρων, των μοναχών και των επισκόπων που επισκέφτηκε ο Ιωάννης Μόσχος βρίσκονται πια υπό έντονη πίεση. Ωστόσο, όταν άρχισα την έρευνά μου για τις περιηγήσεις του Μόσχου, ανακάλυψα πως, παρά τη μεγάλη χριστιανική έξοδο, ένας αναπάντεχος αριθμός από τις μονές που επισκέφτηκαν ο Μόσχος και ο Σωφρόνιος εξακολουθούν –έστω και μετά βίας– να υφίστανται.

Κατά τα φαινόμενα, οι μονές στο Άγιο Όρος και στην κοπική Αίγυπτο βρίσκονται σε αρκετά εύρωστη κατάσταση. Αλλού, στη νοτιοανατολική Τουρκία, στον Λίβανο και στην Παλαιστίνη, αυτές οι διαχρονικές νησίδες του Βυζαντίου, με τις καμπάνες, τα μαύρα ράσα και τις λιτανείες στο φως των κεριών, λέγεται ότι έχουν όλο και λιγότερους, ηλικιωμένους μοναχούς, των οποίων τα πρόσωπα με τις πυκνές γενειάδες αντικατοπτρίζουν τις μορφές των αγίων στις τοιχογραφίες των μονών. Η ενδυμασία των μοναχών παραμένει η ίδια από τους βυζαντινούς χρόνους· οι εικόνες εξακολουθούν να ζωγραφίζονται σύμφωνα με τους μεσαιωνικούς εικονογραφικούς κανόνες. Ακόμα και οι προλήψεις έχουν αντέξει αναλλοίωτες στον χρόνο: τα κομμάτια από το Τίμιο Ξύλο και τα Δάκρυα της Παρθένου εξακολουθούν να λατρεύονται· οι δαίμονες και οι διάβολοι λέγεται ακόμα ότι παραμονεύουν έξω από τα τείχη των μονών. Στις αρχές του πέμπτου αιώνα ο επίσκοπος Λαμψάκου Παρθένιος ανέφερε ότι είχε δεχτεί επίθεση από τον Σατανά με τη μορφή μαύρου σκύλου· κατά την τελευταία

μου επίσκεψη στον Πανάγιο Τάφο, ένας ηλικιωμένος έλληνας μοναχός μου διηγήθηκε μια σχεδόν απaráλλακτη ιστορία. Πριν από δυο τρία χρόνια προκλήθηκε μεγάλη αναστάτωση σε μια περιοχή κοιτών στην Αίγυπτο, όταν η Παναγία φάνηκε να αιωρείται πάνω από τα καμπαναριά του ναού της Αγίας Δαμιανής.

Επιστρέφοντας στο σπίτι μου ύστερα από τη συνάντηση με τον Ράνσιμαν, ήξερα τι ήθελα να κάνω: να περάσω έξι μήνες ταξιδεύοντας στην ανατολική Μεσόγειο, ακολουθώντας χοντρικά την πορεία του Ιωάννη Μόσχου. Ξεκινώντας από το Άγιο Όρος και κατεβαίνοντας σταδιακά μέχρι τις κοιτικές μονές της Άνω Αιγύπτου, ήθελα να κάνω εκείνο που καμία μελλοντική γενιά ταξιδιωτών δεν θα είχε τη δυνατότητα να κάνει: να δω, όπου ήταν δυνατόν, ό,τι είχαν δει ο Μόσχος και ο Σωφρόνιος, να κοιμηθώ στις ίδιες μονές, να προσευχηθώ κάτω από τις ίδιες τοιχογραφίες και τα ψηφιδωτά, να ανακαλύψω ό,τι είχε απομείνει και να διαπιστώσω ιδίως όμμασιν τις τελευταίες στιγμές από το λυκόφως του Βυζαντίου.

Το ξύλινο σήμαντρο από τον ναό μόλις άρχισε το κάλεσμά του· σε δέκα λεπτά ξεκινάει ο όρθρος.

Σε λίγο ξημερώνει. Το πρώτο λαμπύρισμα του ήλιου έχει αρχίσει να φωτίζει το περίγραμμα του Αγίου Όρους. Το πετρέλαιο στη λάμπα μου έχει εξαντληθεί, το ίδιο κι εγώ. Μεθαύριο πρέπει να φύγω από τον Άθω· με περιμένει ένα ταξίδι τεσσάρων πέντε ημερών μέσω Θράκης προκειμένου να καταλήξω στην Κωνσταντινούπολη, στη σπουδαία πρωτεύουσα του Βυζαντίου όπου ο Ιωάννης Μόσχος ολοκλήρωσε το *Λειμωνάριό* του.

Το σήμαντρο χτυπάει δεύτερη φορά. Πρέπει να κλείσω το βιβλίο και να κατέβω στην εκκλησία για να προσευχηθώ μαζί με τους μοναχούς.

